

УДК 371.113 ; 37.013.74

Г. С. Міленіна,
здобувач

(Південнослов'янський інститут Київського славістичного інституту)

ВИХОВАННЯ ДЛЯ ЖИТТЯ: СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ С. РУСОВОЇ І М. МОНТЕССОРІ

Творча спадщина С. Русової та М. Монтессорі останнім часом викликає значний інтерес науковців і педагогів-практиків України. У статті з'ясовуються погляди українського та італійського педагогів на соціалізацію особистості дитини в процесі виховання. Подано розгляд альтернативних підходів до втілення ідей соціалізації та виховання дитини. Розкриваються питання: організація середовища, принципи, засоби та умови, які забезпечують успішне виховання особистості.

Зміни, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, вирізняються достатньо високим ступенем невизначеності, визначають умови перебігу процесу соціалізації, який у вітчизняній науковій педагогічній літературі трактується як "процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння і відтворення нею системи суспільних зв'язків". Внаслідок цього перед педагогічною наукою постає проблема переосмислення й перегляду звичних настанов у соціалізації та вихованні підростаючої особистості.

Питання вивчення педагогічного змісту та категорії соціалізації привертає увагу багатьох дослідників сьогодення (А. Богущ, М. Галагузова, Н. Голованова, А. Капська, Н. Лавриченко, С. Литвиненко, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко) Цій проблемі вчені надають особливого значення. Зокрема О. Сухомлинська слушно зазначає, що виховання на основі цінностей пов'язане з переосмисленням педагогами "усього виховного процесу, у виявленні у цьому соціальному явищі тих аспектів, моментів, можливостей, які взагалі ігнорувалися, а саме: виняткова увага до внутрішнього світу особистості поєднана з соціологічною рефлексією. В історії педагогічного гуманізму сьогодні виділяють три головні до кінця не освоєні практикою ідеї: вільного виховання, ідея людини не як засобу. А як мети та ідея пристосування системи виховання до дитини, а не навпаки".

Ми вважаємо значущим та актуальним ознайомлення з розмаїттям новаторських педагогічних систем, які виникли на початку ХХ століття в різних країнах.

Мета цієї статті – розгляд альтернативних підходів до втілення ідей соціалізації та виховання дитини в педагогіці С. Русової та М. Монтессорі, які сьогодні викликають значний інтерес у науковців і педагогів-практиків України.

Завдання: з'ясувати погляди видатного українського педагога і італійського на соціалізацію особистості дитини в процесі виховання; подати педагогічну систему С. Русової та М. Монтессорі, розкриваючи такі питання: організація середовища, принципи, засоби та умови, які забезпечують успішну соціалізацію та виховання особистості в дитинстві.

С. Русова і М. Монтессорі володіли глибокими знаннями вітчизняної та зарубіжної філософії, психології, педагогіки, фізіології у поєднанні з багатим особистим досвідом, а з другого боку, тим, що в основі їхньої діяльності лежали гуманістичні принципи, які мають глибокі традиції в історії української та світової філософсько-педагогічної думки, пов'язаної з іменами Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, Г. Сковороди, К. Ушинського, Я. Корчака.

Цікавим здається підхід С. Русової та М. Монтессорі до особистості дитини, пізнання якої вони вважали надзвичайно важливим для організації виховної діяльності.

У педагогічній творчості С. Русової провідною є система поглядів на людину як на цінність. Педагог-новатор стверджувала, що потрібно "...ставити дітей у єднання з природою, її красою, але кожен хай сприймає її по-своєму", не можна нав'язувати вихователю, матері та іншим свій смак, настрої тощо.

С. Русова ще на початку ХХ століття наголошувала на необхідності сприяти розвитку малюка з перших років життя, відповідальному ставленні дорослих до дитини. А відтак, у всій своїй діяльності велику увагу вона зосереджувала на опрацюванні та розв'язанні проблем виховання дітей раннього віку.

Видатний італійський педагог також акцентує увагу на важливому значенні дитинства як найважливішого етапу для становлення особистості та заперечує розгляд цього феномену лише як "перехідної стадії дорослості". Монтессорі вважає, що "дитинство – це дійсно надзвичайно важливий період, тому що, якщо ми прагнемо прищепити людям новий спосіб думок, якщо ми бажаємо якимось чином змінити або покращити звичаї своєї країни, якщо ми хочемо, щоб характерні риси нашого народу проявилися ще більшою мірою [1: 67]. Інструментом нашого впливу повинна бути дитина, оскільки можливості впливу на дорослих досить обмежені. І ми дійсно прагнемо покращити умови життя людей, підняти рівень культури, то дитина допоможе нам досягти цієї мети".

У системі М. Монтессорі С. Русову захоплювало уважне ставлення до "дитячої душі", яка потребує індивідуалізації виховного процесу, душі, яка "вимагає спокою" [2]. У відповідності з цим, М. Монтессорі визначила ряд вимог до вихователя. Вона писала, що ця робота нелегка, "для неї потрібне особисте природне змагання душі", а також те, що вихователем має бути людина високої культури та вихованості [3: 200].

Ідеї С. Ф. Русової про визначальну роль педагога – вихователя (садівниці), про необхідність створення умов для набуття педагогом високого рівня загальної, професійної і особливо психологічної культури, про рівень соціально-економічної захищеності як показника ефективності його праці, про значення родинного виховання, зокрема, материнського і батьківського для повноцінного духовного розвитку дитини, про своєрідність виховання і навчання, про гуманізацію й індивідуалізацію роботи з дітьми – це ті питання, які ми ставимо нині і які ставила і вирішувала С. Ф. Русова

С. Русова і М. Монтессорі у своїй педагогіці приділяли увагу соціалізації особистості.

Саму ж дитину Русова пропонує розглядати як об'єднуючу ланку між різними історичними фазами. Навпаки, цілеспрямоване становлення особистості в суспільстві, з погляду С. Русової, забезпечує школа, як спеціально організований процес соціалізації, підпорядкований певній меті. Внаслідок цього особа розуміється С. Русовою як репрезентація людиною своїх психофізіологічних властивостей, спонтанно набутих у суспільстві та цілеспрямовано вироблених у школі здібностей, умінь, навичок, почуттєвості, якостей волі, розуму. Зрештою, в кожній особистості акумульовано властивості соціокультурного середовища, з якими вона взаємодіє і в якому перебуває.

С. Русова робить висновки про те, що гармонійну людину можна виховати за таких умов: виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини, виховання має бути національним (маємо подбати і про українські дитячі садки, і про забезпечення можливостей для національного виховання представникам інших народів, що населяють Україну); виховання має відповідати соціально-культурним вимогам часу; виховання має бути вільним.

У своїх працях С. Русова детально проаналізувала принципи як індивідуалізації, так і соціалізації виховання. "Індивідуалізація – то є перша вимога справедливого виховання" – наголошувала педагог. Характерною особливістю педагогічної концепції С. Русової є те, що в центрі її стоїть особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. Мета індивідуального виховання – дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям.

Соціальне виховання розвиває в дитині ті особистості риси дитини, які дадуть змогу стати найкращим громадянином. Поступова демократизація життя поставила перед школою, педагогами нове завдання: виховати громадянина, підготувати його до активної участі в соціально-політичному, культурному житті.

Кожну окрему людину С. Русова розглядала передусім як члена людського суспільства і тому є дуже важливим введенням її в "кооперативні відносини з соціальним середовищем" [4: 8]. Школа, на думку педагога, має стати тим осередком, де всі духовні та моральні враження будуть перероблятися у свідомості дитини не тільки відповідно до її індивідуального складу, а у значній мірі визначатися тією товариською атмосферою, яка складається з однолітками, і довірливими стосунками між учителями та учнями, учнівським самоврядуванням, загальною організацією навчально-виховного процесу. Ідея виховання в колективі – одна з провідних у спадщині Русової. Колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості. В основу колективного виховання педагог поклала суспільну мету і спільну діяльність, спрямовану на її досягнення. Важливими засобами згуртування дитячого колективу вважала гру та працю. Софія Федорівна вважала, що соціальне виховання розпочинається з 4-5 літ – дитсадки, школи, гральні майдани. Діти до 5 років не виявляють соціальних нахилів, вони індивідуалісти, навіть егоїсти. Але з розвитком мови в дитини пробуджується інтерес до товаришування, спочатку з іграшками, потім з друзями.

Як представник експериментальної психології, Марія Монтессорі наголошує на своєрідності природи дитини, зокрема на "всотуючій" здатності дитячої психіки, "яка формує людину і пристосовує її до усяких соціальних умов, усякого клімату, усякої країни" [5: 6].

М. Монтессорі презентує власну періодизацію соціального розвитку в дитинстві, яка ґрунтується на принципі культуровідповідності входження дитини в простір соціокультурного довкілля. Ця періодизація створена на основі аналізу результатів досягнень педагогічної науки, багаторічного спостереження за розвитком дітей в умовах вільного вираження їхньої активності, інтересів, соціальних імпульсів тощо.

Важливим у Монтессорі-педагогіці є її принципи.

Принцип сприяння природному розвитку тісно пов'язаний з розумінням М. Монтессорі природи дитини й особливостей її психічного розвитку, які вона назвала "подарунками, зробленими дитині природою". Вона визначала особливості дитини, що забезпечують результативність процесів соціалізації та виховання: "справжня творча енергія дитини, її динамічна сила" [3: 130].

Принцип свободи вибору в "підготовленому середовищі" передбачає наявність такого середовища як необхідної умови реалізації цього принципу. Аби пізнати навколишній світ, дитина обирає конкретний шлях і конкретний предмет.

Принцип різновікової організації дитячого суспільства. Саме різний вік дітей сприяє формуванню природної дитячої ієрархії, братерських почуттів, умінню розв'язувати проблеми, уникати конфліктів, налагоджувати співпрацю та співробітництво

Принцип індивідуальної активності полягає в тому, що: "дитина повинна навчатися через свою власну індивідуальну активність".

Відаючи належне ідеї М. Монтесорі про необхідність вільного розвитку дитини, вивчення психофізіологічних особливостей, а також фребелівській ідеї про необхідність гармонійного поєднання природи і людини Софія Русова вибудовує свою систему дошкільного виховання на національному ґрунті. Особливої уваги заслуговує її концепція національної системи дошкільного виховання і школи.

Наступний аспект педагогічної діяльності, який заслуговує на особливу увагу, це ставлення педагогів до розумового виховання.

Поряд із соціальним вихованням у дитячих садках С. Русова приділяла увагу родинному вихованню.

При розв'язанні проблеми розумового виховання С. Русова була більш схильна до ідеї виховання розуму дитини в процесі природної, активної самостійної діяльності, хоч й не заперечувала й іншої – виховання розуму розвиваючої особистості повинно ґрунтуватися на узагальненому досвіді людства, сконцентрованому в науці, техніці, культурі, мистецтві.

Розумове виховання, метою якого є розвиток мислення і пізнавальних здібностей, що сприяє всебічному розвитку особистості, підготовці дитини до життя. Завданням розумового виховання за системою М. Монтесорі є засвоєння доступного обсягу навичок, умінь, уявлень і наукових знань, розвиток уміння раціонально організовувати розумову діяльність, робити все точно й акуратно, уміння контролювати себе, правильно оцінювати свою роботу, використовувати набуті знання в різних життєвих ситуаціях.

Монтесорі розглядала фізичний та розумовий розвиток дитини тільки у їх взаємодії і досвідом своєї роботи довела, що психічні можливості не можуть розвиватися успішно за відсутності фізичної активності. У своїй книзі "Спраглий розум" вона писала: "...Однією з найбільших помилок наших днів є те, що рух вважається чимось таким, що стоїть обіч вищих функцій організму. Ментальний розвиток тісно пов'язаний із рухом і в певній мірі залежить від нього. Рух – це частина життя особистості, і ніщо не може зупинити його у житті" [1: 204].

Невід'ємною складовою цілісної і комплексної системи С. Русової є фізичний розвиток дітей дошкільного віку. Щоб сформуванню гармонійно розвиненої особистості, вважала вона, потрібно знати і розуміти сутність дитини, тобто її фізіологію.

З багатого життєвого і педагогічного досвіду С. Русової і М. Монтесорі впливає та різноплановість проблем, над якими замислювалися педагоги, які хвилювали їх, спонукали до подальших пошуків і відкриттів. Одна з проблем, яка знайшла досить яскраве відображення у творчій спадщині українського і італійського педагогів, – проблема естетичного виховання дітей.

Формулюючи завдання естетичного виховання, С. Русова на перше місце виділяє такі: розвиток свідомості; розвиток естетичного смаку до найкращого приймання художніх вражень; виклик почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і у творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках.

Високо оцінюючи роль народного мистецтва в розвитку естетичних почуттів, С. Русова особливу роль відводила "музикуванню" на різних інструментах, забавам, інсценівкам, різним видам творчої праці. Неоцінена роль в естетичному задоволенні потреб дитини відводиться пісенній творчості, словесним творам, навколишній природі.

Якщо додержуватись твердження старовинного філософа про те, що "ніщо не може бути створено інтелектом, чого не було б раніше в почуттях", то сприйняття дітьми світу звуків відбувається через почуттєве порівняння музики і шумів, які створюють різними рухами, з абсолютною тишею спокою. Вправи в цьому порівнянні сприяють витонченості слуху і формують музичну інтуїцію дитини. Монтесорі називала їх "вправами в тиші", і вони є однією з складових музичного виховання в Монтесорі-дитячому садку. Монтесорі писала, що для музичного виховання більше за інших підходить три музичні інструменти, які повинні мати місце в оточенні дитини: арфа, барабани і дзвіночки [3: 55].

С. Русова та М. Монтесорі ніколи не стояли осторонь питання морального виховання.

Головним завданням морального виховання С. Русова і М. Монтесорі вважала розвиток у дітей високих, стійких моральних почуттів, вироблення в них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і участь у практичній діяльності.

Сутність морального виховання М. Монтессорі вбачала у збереженні та удосконаленні почуттів. Це можна здійснити при забезпеченні розумового розвитку дитини, задоволенні всіх її інтелектуальних потреб. Завданням морального виховання є виховання любові, поваги до себе та до оточуючих, до свого народу, творче ставлення до виконання будь-якої діяльності, обов'язків, відповідальність за працю, уміння турбуватися про інших. Доброзичлива атмосфера в колективі, позитивний приклад дорослого сприяє формуванню у дитини внутрішнього порядку, позитивних рис характеру, загальнолюдських цінностей, у дитини прищеплюються навички гідної поведінки.

М. Монтессорі, на думку С. Русової, занадто звужувала межі виховного впливу на дітей, майже зовсім не враховувала соціального принципу виховного процесу, з чим С. Русова також не могла погодитись. М. Монтессорі, як відомо, недооцінювала спільні ігри дітей, хоровий спів, рухливі ігри, екскурсії, проведення свят, що сприяє об'єднанню дітей, утворенню дитячого колективу. "Всі ці хиби, штучність матеріалу однак не зменшують позитивних властивостей системи М. Монтессорі", – зазначала С. Русова, а в іншій праці підкреслила, що "...система Монтессорі може нас дечим не задовольняти, здаватися неповною, але уся вона така суцільна, складена на підставі пильних спостережень над дітьми, через що в ній мало що можна змінити..." [6: 16].

Головною метою виховання Софія Русова вважала не подання дитині готових знань, а збудження в неї духовних сил, виявлення самостійності, творчості.

Феномен педагогіки Марії Монтессорі полягає в її вірі в природу дитини, в її прагнення виключити будь-який авторитарний тиск на людину, яка формується, в її орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості.

У 60-ті роки під керівництвом О. Запорожця і Л. Венгера проводилася ціла серія досліджень із проблеми значення, змісту і методів сенсорного виховання в дошкільній дидактиці, система Марії Монтессорі після десятиліть забуття і критики знову дістала високу оцінку. Разом із тим психологічний аналіз, який дає системі М. Монтессорі Л. Венгер, збігається з думками С. Русової.

Лише вивчення, аналіз спадщини педагогів минулого збагатить знаннями, на основі яких можна робити власний вибір щодо використання ідей С. Русової та М. Монтессорі у сучасних дошкільних закладах. Тому треба вивчати педагогічну спадщину видатних педагогів, чудових жінок С. Русової і М. Монтессорі.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дичківська І. М. Марія Монтессорі: теорія і технологія / І. М. Дичківська, Т. І. Понімарська. – Київ, 2006. – 303 с.
2. Зайченко І. Апостол правди і науки : Софія Русова. До дня 150-річчя від дня народження С. Русової [Електронний ресурс] / І. Зайченко. – Режим доступу : <http://sian-ua/info/index.php?>
3. Хілтунен О. Практична Монтессорі-педагогіка / О. Хілтунен. – Москва, 2005. – 335 с.
4. Москаленко А. О. Софія Русова (1856-1940) / А. О. Москаленко. – Освіта України. – 1997. – № 33. – С. 7–9.
5. Катіна Л. М. Пророк від педагогіки: життя і діяльність М. Монтессорі / Л. М. Катіна // Ехо землі. – 1998. – № 21. – С. 4–7.
6. Проскура О. Софія Русова / О. Проскура. – Педагогічна думка. – 2006. – № 1. – С. 16–17.

Матеріал надійшов до редакції 22.02. 2010 р.

Міленіна Г. С. Воспитание для жизни: социализация личности в педагогике С. Русовой и М. Монтессори.

Творческое наследие С. Русовой и М. Монтессори последним временем вызывает значительный интерес ученых и педагогов-практиков Украины. В статье выясняются взгляды украинского педагога и итальянского на социализацию личности ребенка в процессе воспитания. Подано рассмотрение альтернативных подходов к воплощению идей социализации и воспитания ребенка. Раскрываются вопросы: организация среды, принципы, средства и условия, которые обеспечивают успешное воспитание личности.

Milenina H. S. Upbringing for Life: Socialization of a Personality in Pedagogy of S. Russova and M. Montessori.

Recently a literary heritage of S. Russova and M. Montessori attracts an interest among the scientists and pedagogues-practitioners in Ukraine. In the article are clarified the views of the Ukrainian and Italian pedagogues on the socialization of a personality in a process of upbringing. It is placed for consideration the alternative approaches to realize the idea of socialization and upbringing. It is revealed the following question: an arrangement of an environment, principles, methods and condition which ensure the successful upbringing of a personality.